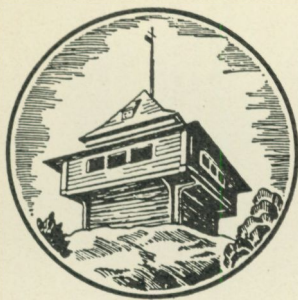

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1945**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1945

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM GÖSTA BERG SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Rytтарstaty, detalj av en vattenkanna av silver, som troligen tillverkats av Heinrich Mannlich i Augsburg. Kannan överlämnades 1699 av Karl XII till Peter den store av Ryssland genom Johan Bergenhjelm's ambassad. Den utgör en gåva av Samfundet Nordiska museets vänner och avbildas här som en tacksam erinran om Samfundets stora insatser till museets främjande under mer än ett kvartsekel. Nordiska museet 188,050. Foto Märta Claréus.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1945
Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr*

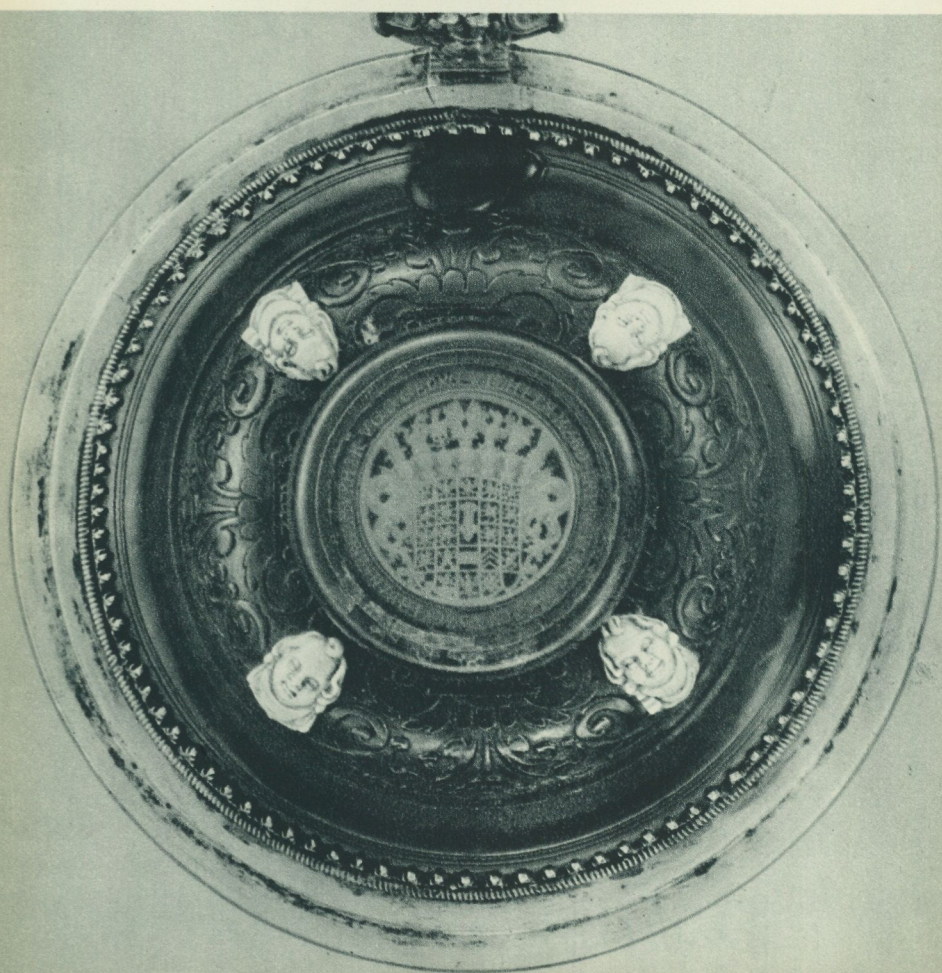

Bild 1. Dryckeskanna av bärnsten med fattning av förgyllt silver. Gjord 1628 för kurfursten Georg Wilhelm av Brandenburg av bärnstenssnidaren Georg Schreiber och guldsmeden Andreas Meyer i Königsberg. Höjd 18,7 cm. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner. Nordiska museet 230,612.

Bild 2 och 3. Pokal av noshörningshorn och förgyllt silver, troligen syd-
tysk, 1600-talets senare hälft. Höjd 55 cm. Gåva enligt testamente av
rentier Anders Fröding, Stockholm. Nordiska museet 229,146.

SKATTKAMMARGODS

av Sigurd Wallin

Elfenben, bergkristall, bärnsten, noshörningshorn, sköldpadd, pärlmor och korall äro jämte guld, silver och juveler sådana ädla material, som möta en bland klenoderna i de furstliga skattkammare, vilka alltifrån renässansen räknades som en viktig beståndsdel i den lysande ram ett furstehov bildade kring härskaren.

Sin åtråvärdhet för tidens konstvänner och samlare fingo dessa materialier naturligtvis främst genom sin inneboende skönhet, som inbjöd till konstnärlig formgivning av mångfaldigt slag, men också genom sällsyntheten och svåråtkomligheten, som omgivit dem med sägenfylld mystik. Jakten på elefant och noshörning är välkänd som i stor stil äventyrlig, men också bärnstensjakten erbjöd i fullt mått spänning och livsfara för södra Östersjöstrandens fiskarebefolkning. Alltifrån tidiga perioder av forntiden har tron på undergörande egenskaper gett flera av dessa materialier ett livsviktigt mervärde. Bärnstenen har säkerligen alltifrån förhistorisk tid burits som amulett och har ännu i våra dagar hängts kring halsen på små barn som skydd mot åtskilliga sjukdomar. Den har länge ingått i farmakopén och som ett exempel på tron på bärnstenens egenskaper anföres huru en läkare i Amsterdam den 14 mars 1640 attesterar, att en viss pokal var gjord av äkta bärnsten och att en dryck, som stått i pokalen under tre timmar, ej längre kunde påverkas av något gift. En liknande egenskap har sedan ur-

Bild 4. Noshörning av förgyllt silver, krön på locket till pokalen bild 3.

Bild 5. Locket till bärnstenskannan bild 1 med kurfursten Georg Wilhelms av Brandenburg vapen och namn.

gammal tid i Kina och Indien tillskrivits noshörningens horn och för övrigt varje del av hans kropp. I Kina gjordes framför allt skålar för offervinet av noshörningshornet. Tron på att noshörningshornet avslöjade, att en dryck var förgiftad, eller t. o. m. neutraliserade giftet har från Östern följt dessa horn till Europa och givit dem en alldeles särskild åtråvärdhet. I synnerhet för renässanstidens furstar och mäktige bör ett sådant skyddsmedel icke ha varit likgiltigt. Det är också påfallande, att flertalet europeiska arbeten av detta material äro dryckeskärl, och att dessa överhuvud taget mycket sällsynta pjäser oftast ingått i de furstliga skattkammarna.

För samlandet av konst, konstslöjd, exotiska sällsyntheter, allehanda kuriosa och konstnärliga arbeten och för betydelsen av de furstliga kuriositetskabinetten och skattkammarna under en tid, då det moderna museibegreppet ännu ej uppstått, har John Böttiger redogjort på ett ingående och fängslande sätt i sitt stora arbete om Philipp Hainhofer och Gustav II Adolfs konstsåp i Uppsala. De svenska kungliga skattkammarsamlingarna ha under skiftande tider inneslutit mångahanda klenoder, och delar av dessa samlingar ha också nått våra dagar, fastän de på grund av många öden ej kommit att spela samma roll som motsvarande skatter i andra länder. Dokumentariskt bäst underrättade äro vi om de dyrbarheter, som drottning Hedvig Eleonora förvarade företrädesvis på Drottningholms och Ulriksdals slott. Senare, och särskilt efter drottning Ulrika Eleonoras död, ha dessa skatter undergått omflyttning och uppdelning på många sätt, men en kärna av denna kungliga samling förvaras ännu inom Stockholms slott.

För Nordiska museet har detta ämne fått en viss aktualitet genom några gåvor, vilka under det gångna året tillfört museets samlingar ett par pjäser av just den karaktär, som man är van att finna i de gamla skattkammarna, och av vilka åtminstone en kan säkert följas tillbaka till den svenska skattkammarsamlingen. Om dessa pjäser avse följande rader att ge några notiser.

Det ena föremålet är en dryckeskanna av bärnsten, bild 1 och 5, som redan för ett antal år sedan såsom deposition kom inom

Nordiska museets väggar och nu i form av gåva av Samfundet Nordiska museets vänner införlivats med samlingarna. Kannans sista enskilda ägarinna tillhör en familj från Finland, där den gått i arv från hennes farmors mormors far arkiatern Evald Ribe, livmedikus hos konung Fredrik I. Traditionen inom familjen meddelar, att kannan var en gåva av konung Adolf Fredrik, och denna tradition synes till fullo bestyrkt dels av en post i Evald Ribes bouppteckning den 20 mars 1753 "I Kanna af bernsten med förgylld silfwergrepa och infattning" — en pjäs som ingalunda hör till vanligheterna i ett enskilt bo — dels av vad kannan själv meddelar om sitt upphov.

I lockets insida är kannan daterad med året 1628 och på översidan finnes Brandenburgs vapen med följande omskrift: V. G. G. GEORG. WILHELM. M. Z. B. D. H. R. R. E. C. V. C. I. P. G. C. B. S. P. C. V. W. S. Z. C. V. I. H. B. Z. N. F. Z. R. G. Z. M. V. R. H. Z. R., vilket betyder: Von Gottes Gnaden Georg Wilhelm, Markgraf zu Brandenburg, des heiligen römischen Reiches Erz Cämmerer und Curfürst in Preussen, Gülich, Cleve, Berg, Stettin, Pommern, Cassuben und Wenden, Schlesien, zu Crossen und Jägerndorff Herzog, Burggraf zu Nürnberg, Fürst zu Rügen, Graf zu (der) Mark und Ravensburg, Herr zu Ravenstein. Kurfursten Georg Wilhelm av Brandenburg, född 1595, död 1640, var drottning Maria Eleonoras broder, vilket gör det naturligt, att kannan kommit i svensk kunglig ägo antingen som gåva redan under Gustav Adolfs tid eller som arv efter Georg Wilhelms död.

Kannans infattning av förgyllt silver, vari ingår det tunna elegant formade handtaget med sin sjöjungfru som tumgrepp, är enligt stämpeln gjord av guldsmeden Andreas Meyer i Königsberg. Pjäsen är alltså i sig själv synnerligen väl bestämd till tid, tillkomstort och ägare. Det är endast dess huvudbeständsdelen bärnstensarbetet, varom den ej lämnar mästarnamn. Detta arbete ansluter sig emellertid till de verk, som sammanföras med bärnstenssnidaren Georg Schreiber i Königsberg, känd från 1610- till 1640-talet. Han var sin tids ledande mästare med en stor produktion, däribland några signerade arbeten och en

mångfald ting som gruppera sig kring dessa. Guldsmeden Andreas Meyer har i flera fall stämplat fattningen till dessa arbeten.

Kannans liv, fot och lock äro uppbyggda av skivor av genomskinlig gulröd bärnsten skurna i låg relief med ornamentala kompositioner. På lock och fot äro påsatta masker av ljusgul opak bärnsten. Kannans liv dekoreras upptill och nedtill av medaljonger, i vilka under en genomskinlig bärnstensskiva äro insatta små fint skurna reliefer, troligen av ljus opak bärnsten, med allegoriska kvinnofigurer sittande i landskap, flera av relieferna numera skadade och ofullständiga. Kurfurstevapnet i locket är utfört i samma slags arbete. Dettas omskrift, fältet med årtalet samt ramverket kring figurmedaljongerna är utfört i en teknik, som betecknas med termen *églomisée* och består i att den genomskinliga täckplattan av bärnsten på undersidan belägges med bladguld; i detta ristas konturerna till skrift och ornament, varefter mellanliggande bladguld avlägsnas och botten målas röd eller grön. Sedd framifrån genom bärnstensskivan avtecknar sig guldornamentiken mot en färg, som får glans genom sin täta anslutning till bärnstensplattans blankpolerade undersida.

Bärnstenens moderne historiker Alfred Rohde i Königsberg har i sitt 1937 utkomna arbete "Bernstein, ein deutscher Werkstoff" klarlagt detta till sin härkomst strängt begränsade materials historia och konstnärliga behandling. Bärnstenen, *succinum*, är ett fossilt trädharts från ett barrträd, *Pinites succinifera*, som på tertiärtiden växte i ett landområde som numera ligger på sydöstra Östersjöns botten. Den ojämförligt rikaste fyndorten är kustlandet mellan Frisches Haff och Kurisches Haff i Samland i Ostpreussen, Bärnstenskusten. Materialet spriddes redan på förhistorisk tid över de europeiska handelsvägarna och var känt för grekerna under namnet *elektron*, för araberna som *ambra*. Vad havsströmmarna sleto loss från havsbotten och stormarna kastade upp på kusten tillvaratogs av fiskarebefolkningen. Men redan tidigt lade statsmakten monopol på varan, under medeltiden den tyska orden, under nyare

tiden hertigarna av Preussen och kurfurstarna av Brandenburg. För den konstnärliga bearbetningen av bärnstenen alltifrån renässanstiden var Königsberg huvudorten till omkring 1600-talets mitt, då ledningen i detta avseende under den store kurfurstens tid övergick till Danzig.

Den andra här ifrågavarande pjäsen, bild 2—4, är en hög pokal av noshörningshorn och förgyllt silver som under året kommit till Nordiska museet såsom en testamentarisk gåva av rentieren Anders Fröding i Stockholm. Hela kompositionen är 55 cm hög och består av lock, bågare och skaft av tre olika stycken av noshörningshorn samt fot och krön av förgyllt silver. Lockets krön består av en liten noshörning i friskulptur i gjutet arbete, bild 4, summariskt återgivande den bild av en rhinoceros, som Dürer år 1515 dels tecknade, dels reproducerade i träsnitt. Att det just är Dürers bild som går igen i 1600-talsguldsmedens arbete är så mycket naturligare, som denna framställning uppges vara den enda i Europa tillgängliga, som ständigt efterbildats allt intill senaste tider, då dess reproduktioner i litteraturen ersattes av fotografier. Dürer hade från en landsman i Lissabon fått en teckning av den levande noshörning, som den 20 maj 1515 kom till Lissabon som gåva av konung Muzafar av Kambodja till konung Emanuel den store av Portugal. Sedan man förgäves försökt att få till stånd en strid mellan noshörningen och en representant för hans dödsfiender elefanterna, vilket gick om intet, därför att elefanten genast tog till flykten, sändes noshörningen som gåva till påven. Skeppet förliste emellertid och djuret kom fram i uppstoppat tillstånd. Samma Dürerska noshörning går igen å en dryckeskanna av noshörningshorn från 1600-talets slut i elfenbenssamlingen i Braunschweig, där noshörningen avbildas på en plaket på lockets insida.

Själva bågaren är svarvad ur noshörningshornet, som skiljer sig från övriga djurhorn däri att det icke har ett hårt ytterskal och en lösare kärna, utan består av en alltigenom likformig byggnad, vars struktur är på ett karakteristiskt sätt fibrig på längden. Då materialet samtidigt är i viss grad genomlysande,

får en i detta horn skuren relief, särskilt i starkt solljus, en säregen skimrande guldglans. Reliefen runt denna bågare framställer en stridsscen, där män omväxlande i romersk dräkt och helt nakna kämpa med spikklubba, stridsyxa, pilbåge, kort svärd och oval sköld. En bågskytt sitter till häst, men i övrigt är det en kompakt närstrid till fots. Locket bär i relief en romersk trofégrupp, där man i sköldarna ser Zevs blixtar, en skorpion etc. Skaftet visar i friskulptur en brottning mellan två muskulösa män. Materialet har här färgats brunsvart, säkerligen för att beteckna brottarna som morer. Deras grepp på varandra är av en ganska invecklad natur som för tanken till den under medeltiden och renässansen högt upptrivna fäkt- och brottningkonsten med tillhörande rika litteratur. Här rör det sig om en strid, där den ene kämpen bär en dolk (numera förlorad) medan den andre är vapenlös. Dolkbäraren håller fast sin motståndare med ett grepp i hans krulliga hår, medan denne parerar dolkstöten med sin vänstra hand om hans högerarm. Båda sätta med höger fot ett ordentligt krokben för varandra, och av alla dessa grepp har skulptören skapat en livligt hopflätad grupp med åt alla sidor rörlig och genombruten silhuett, en barockplastik som 1600-talet i Europas skilda länder hade så lätt att uppskatta.

De konsthantverkare som snidade i rhinoceroshorn voro säkerligen desamma som arbetade i det betydligt rikligare förekommande elfenbenet. Trots bestämda skiljaktigheter i materialet torde tekniken i stort sett varit densamma och formgivningen på de här och där i skattkamarsamlingarna förekommande europeiska dryckeskärnen av rhinoceroshorn överensstämmer nära med samtida elfenbenssniderier.

Pokalens fot är gjord av drivet silver med en rik reliefornering av blommor i en stil, som daterar arbetet till 1600-talets senare hälft. Till både form och dekor påminner pokalens fot närmast om den under barocken brukliga typen av stora ljusstakar med spiralvridet kolonnskaft. Rhinocerospokalens silverarbete bär inga som helst stämplat, som ange dess ursprung, och ej heller arbetet i övrigt. Med den allmänt europeiska utbred-

Bild 6. Skrin av sköldpadd med silverbeslag, troligen spanskt arbete omkring 1600. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner. Nordiska museet 229,148.

ningen av den art av barockkonst, som pokalen representerar, blir en lokalisering alltid äventyrlig. Det må emellertid anses tillåtligt att i första hand gissa på ett sydtyskt ursprung och en datering till senare hälften av 1600-talet. Med pjäsen har följt den traditionen, att den varit ett krigsbyte av Königsmarck från Prag, men med kännedom om hur ofta just denna uppgift finnes fäst vid äldre dyrgripar, och då det numera torde vara uteslutet att kontrollera traditionens ålder i det föreliggande

fallet, kan man icke bygga alltför mycket härpå. Den stilistiska dateringen synes ej heller ägnad att bestyrka Pragtraditionen.

I det inventarium, som 1719 upprättades över Ulriksdals slott, sådant det stått under riksänkedrottningen Hedvig Eleonoras tid, finnes i hennes kabinett jämte raderna av bärnstensklenoder också i ett skåp "en Pocal af renonce-Horn, med en Elephant på Låcket, Silfwer förgylt beslag, med turcoser besatt". Beskrivningen låter nästan ana en pendang till museets pokal. I varje fall visar notisen, att en pjäs av denna art väl försvarar sin plats i en sådan föremålsgrupp i ett svenskt kulturhistoriskt museum, som skall ge en föreställning om innehållet i en av 1600-talets skattkammare.

Slutligen är ännu ett föremål i årsförvärvet till museet — en gåva av Samfundet Nordiska museets vänner — av den art att det bör nämnas tillsammans med klenoderna från renässansens skattkammrar. Materialet är sköldpadd, och föremålet är ett litet skrin, vars sidor sammanhållas av genombrutna hörnbeslag, bild 6. Lås, handtag, fötter och rena ornament i samma gjutna silverarbete ge skrinet ett rikt prytt utseende. Det är här fråga om ett arbete, av vilket man kan få se exemplar av mycket nära lika utseende i samlingar av dyrbarheter. Tydligen representerar det om icke en masstillverkning, så dock en mycket fast verkstadstradition, som specialiserat sig på just denna typ av dyrbara skrin för förvaring av smycken och andra klenoder. Stil och materialslag gör att dessa arbeten pläga hänföras till Spanien och tiden omkring skiftet mellan 1500- och 1600-talet. Några individuella proveniensuppgifter ha icke följt Nordiska museets skrin till dess slutgiltiga förvaringsplats.

KÄLLOR: John Böttiger, Philipp Hainhofer und der Kunstschränk Gustaf Adolfs in Upsala, I—IV, Stockholm 1909—1910; K. K. M(einander), En kanna af bärnsten, i Finskt museum XVI, Helsingfors 1909; Alfred Rohde, Bernstein, ein deutscher Werkstoff, Berlin 1937; Ludwig Brühl, Bernstein, das "Gold des Nordens", i Meereskunde, årgång 14, häfte 10, Berlin 1925; Carl Sahlin, Den skånska bärnstenen och dess tillgodogörande, i Med hammare och fackla VIII, Stockholm 1938; Friedrich Winkler, Die Zeichnungen Albrecht Dürers, III, Berlin 1938 jämte däri citerad litteratur.